

РУСКИ ВОЈНИ НАПОРИ НА СРЕДЊЕМ ДУНАВУ У ПЕРИОДУ СВЕТСКИХ РАТОВА

Резиме

У чланку се покреће низ историјских питања, међу којима је главно питање везано за напоре руске војске на Средњем Дунаву. Скретућемо пажњу на онај део Дунава који је текао територијом Југославије од Неготина до Батине.

Кључне речи: *Југославија, Дунав, Русија, Србија, руска војска, светски ратови.*

Војни походи Словена на Балкан дуго су се повезивали са преласком доњег и средњег Дунава¹. Археологија бележи присуство Словена на левој обали доњег Дунава од 3. века пре нове ере. Писани извори бележе древна руска племена (Тиверце) у доњем току Дунава и међуречју Дњестра и Прута у периоду 9-12. века.² У 18. веку, руске трупе су се поново појавиле на Дунаву, а као резултат Букурешког мира из 1812. године, он је поново постао руска „гранична” река. Током руско-турског рата 1806-1812, руске трупе су први пут прешле средњи Дунав. Мала експедиција козака, генерал-мајора И. И. Исајева,

---

¹ Под средњим Дунавом подразумева се његов ток од Девинских врата до Гвоздених врата, или од Турну Северина до Братиславе, с тим што понекад Гоњу користи као горња граница (16 км од Ђера). У овом раду фокусирамо се на онај део Дунава који је текао територијом Југославије од Неготина до Батине.

² Седов В.В., *Древнерусская народность: Историко-археологическое исследование*, Москва, 1999, с. 203-207.

прешла је Дунав у области Кладова и Прахова, журећи да помогне учесницима Првог српског устанка. Руско-турски рат 1877-1878, током којег су руске трупе прешле и Дунав, донео је ослобођење од турског јарма Бугарске и независност Србије.

Када је Аустроугарска објавила рат Србији 28. јула 1914. године, принц-регент Александар се обратио народу манифестом³. Истог дана В. Штрандман је разговарао са Н. Пашићем, који је био забринут због „недостатка средстава у државној каси” и „оскудице српског наоружања. Као пре њега министар војни Душан Стефановић, поново ме је одлучно замолио да се ревносније залажем за слање војне опреме намењене Србији, која би се Дунавом превозила до Прахова у пошиљкама означеним као приватни товар. Пратњу би вршили српски официри који се враћају из Русије након објаве мобилизације. Све наведене податке и захтеве пренео сам свом министру спољних послова. Како се касније сазнало, 31. јула, у мом телеграму о новчаној помоћи Србији, цар је у Петерхофу написао „Морамо помоћи”. А дан раније, баш оног дана када је стигао мој телеграм о војној опреми, министар војни је у Санкт Петербургу предузео све потребне мере – одредио је војне магацине за отпрему, наредио да се за њихов превоз доделе возови. Међутим, руско Министарство спољних послова, тражећи да предузме све мере за „мирно решавање аустро-српског сукоба”, инсистирало је на одлагању отпреме робе док се не разјасни међународна ситуација⁴. За испуњење ове намере Врховној команди је била потребна неопходна опрема, па је тражила да јој се обезбеди чамци Дунавског бродарског друштва и одређени број понтона... У телеграму по овом питању Његово Царско Величанство је 4. августа у Петерхофу написао: „Морамо помоћи”⁵. За допремање муниције и наоружања Дунавом из Русије у Србију, основана је посебна експедиција на чијем је челу био капетан првог реда Веселкин. Садржај вагона превезених његовим залагањем био је најразноврснији: пушке и коњи, топови и експлозиви, храна и санитарски материјал. Све је то стигло железницом до руске луке Рени у доњем току Дунава, одакле је допремљено у Прахово, где је претоварено у возове који су саобраћали широм Србије. Прва два конвоја Експедиције стигла су у Србију 21. октобра и 24. новембра 1914. године. Од најпотребнијег испоручено је 32.814 комада пушчане

³ Штрандман В.Н., *Балканске успомене. Књ I. Део 1-2*, Београд, 2009, с. 329.

⁴ Штрандман В.Н., *Балканске успомене...* с. 333-334.

⁵ Штрандман В.Н., *Балканске успомене...* с. 346.

муниције и велика количина муниције за артиљерију: 24.000 граната калибра 75 мм, 4.000 граната калибра 80 мм, 6.000 граната калибра 120 мм, 1.000 граната калибра 152 мм итд.¹ После Колубарске битке, до 15. марта 1915. године, из Русије је у Србију допремљена војна опрема у вредности од 15 милиона рубаља, а из Француске је послато 206 хиљада топова различитог калибра и 231.544 гранате за пољску артиљерију². На захтев Н. Пашића и војних власти (пренето преко руског војног агента пуковника В. А. Артамонова), такве испоруке су настављене све до јесени 1915. године, када је српска војска, заједно са руским инжењеријским, санитарним и рударским одредима, била принуђена да започне повлачење из Србије. У руском делу Дунава (код луке Рени) Експедиција посебне намене деловала је на Дунаву до 1917. године.³

Вреди напоменути да је Први светски рат открио нови неекономски значај комерцијалних односа српског и руског бродарства, као и коришћење српских лука у интересу трговине између Русије и Европе. На овој линији није се вршило само пребацивање наоружања и војног материјала у Србију⁴. Представништво Руског дунавског бродарства у Одеси директно је вршило испоруку и плаћање српских војних поруцбина. Једнако важна је била и употреба бродова компаније за транспорт „војне шверцоване робе” – допремљене из Француске 1914-1915. железницом до луке Прахово из луке формално неутралне луке Солун (у неутралној Грчкој) стратешког терета потребног за руску војну индустрију. Пловила бродарске компаније коришћена су за допремање војног терета у Србију и Румунију, а њена представништва су аутоматски укључена у руску обавештајну мрежу на Дунаву. Сличан војно-стратешки задатак извршили су и конкуренти из „Donaudampfschiffahrtsgesellschaft”. Управо у периоду 1914-1915. настао је врхунац руско-аустријског ривалства на Дунаву.

Истовремено, Русија на Дунаву је, током Првог светског рата, морала да се суочи и са другим изазовима, не само са

¹ Каширин В.Б., Неотвращенная катастрофа союзника: Борьба на Балканском фронте в 1914-1915 гг. в суждениях русского военного агента при сербской Верховной Команде // *Русский сборник*. III. 2006, с. 201.

² Писарев Ю.А., *Тайны Первой мировой войны. Россия и Сербия: 1914-1915.*, Москва, 1990, с. 168

³ Тюриков С.В., *Экспедиция особого назначения на Дунае по оказанию помощи Сербии в 1914-1915 гг.*, Санкт-Петербург, 2015.

⁴ Тимофеев А.Ю., Кремич Д. М., *Россия на Сербском фронте Первой мировой войны. Помощь армии и флота России Королевству Сербия в 1914—1918 гг.*, Москва, 2014.

војно-транспортним задацима. Бугарски комити су 1914. и 1915. године активно пуцали на руске бродове на Дунаву са територије Бугарске,⁵ званично неутралне бугарске лучке власти на Дунаву биле су непријатељски расположене према руском транзиту и пријатељски према Аустроугарској и Немачкој.

Ради заштите експедиције од аустроугарских посматрача и авиона, у Србију је стигло неколико руских поморских батерија, које су постале део десног бока српске војске. Заједно са британским и француским војним мисијама на Дунаву у региону Србије деловали су руски морнари и артиљерци. Њихова улога се показала значајном због немогућности Срба да пружи адекватан отпор посматрачима аустроугарске Дунавске флотиле. Како се присећа један од учесника одбране Београда, „објава рата Србији од стране Аустроугарске још није уследила, пошто су непријатељски посматрачи почели да пуцају на незаштићени Београд, убијајући жене и децу. Већ у том тренутку постало је јасно колико су погрешили војни и цивилни кругови, који су веровали да је Дунавска флотила војно неефикасна и да може само да организује параде, а на то не треба обраћати пажњу. Почели су да се жале да је Србији забрањено да има флоту на пограничним рекама. Дневна штампа је, вероватно непромишљено, исмевала посматраче Дунавске флотиле и скренула пажњу властодржаца са овог моћног оружја, које је било надомак Београда. Рат нас је затекао неспремне да спречимо слободно баражирање посматрача дуж наше обале, одакле су сејали ужас и смрт. Српски меци су се одбијали од оклопне заштите посматрача”⁶.

Напредни део руског поморског одреда под командом поручника В. Григоренка, наоружан торпедима и минама, стигао је у Србију и почео да полаже мине у рејону Остружнице 25. августа 1914. године. Торпедом је разнета брана на ушћу Босута у Саву, услед чега су блокирана два аустријска посматрачка брода. Касније је команду преузео старији поручник Волковицки. Почетком септембра одред је почео да полаже мине на подручју градова Шапца, Дреновца и Митровице. Крајем септембра минирање је настављено. Поред тога, употребом торпеда било је могуће смањити активност аустријских посматрача у региону Београда. У ноћи са 9. на 10. октобар 1914. године, у близини острва Оршадска Ада, аустријски водећи посматрач

⁵ Ронге М., *Разведка и контрразведка*, Москва, 1939, с. 128.

⁶ Радојевић М. Патролбот Це под Београдом 1915. год. // *Агонија Београда у Светском рату Београд*, Москва, 1931, с. 176.

„Темеш” је наишао на руску мину. Приликом евакуације Београда, која је почела 17. новембра, руски рудари и њихови српски саборци напустили су своје положаје заједно са позадином српске војске, порушивши мостове на Дунаву, у Топчидеру и Рипњу, као и један тунел у Реснику. После тога и до повратка српских трупа у Београд, рудари Волковицког одреда, придруживши се одреду капетана Семенова, ангажовани су на постављању минских баријера у рејону Прахово и Ђердап како би спречили пролаз аустријских бродова у доњи ток Дунава, где би могли да пресеку комуникацију између Русије и Србије. Током 1915. године, одред рудара је наставио да поставља mine, што је омогућило да се онеспособи још неколико непријатељских бродова. Све до коначног пада Србије у јесен 1915. године, аустријска војна флотила није успела да се пробије у доњи ток Дунава, што је омогућило слободну пловидбу између луке Прахово у Србији и Ренија у Русији. Уз подршку противваздушне батерије, одред капетана Семенова се успешно борио са непријатељским авионима који су покушавали да поремете рад лука преко којих се одржавала веза са Русијом⁷. И поред тога што су пасивна минска поља нанела извесну штету аустроугарској флоти, нису могла да спрече прелазак аустроугарских и немачких трупа преко Саве и Дунава уз активну подршку аустријских бродова. Само их је могла спречити артиљерија великог калибра, која је недостајала на главним фронтovima Првог светског рата.

Међутим, савезничке батерије су одиграле важну улогу у одбрани Београда 1915. године. Руску артиљерију представљала су два топа калибра 152 мм постављена на брду Калемегдан са пратиоцима за сваког од 10 војника и једног официра, превезена из Очаковске тврђаве и смештена у близини Цркве Ружице (тамо сада постоји спомен-обележје), као и два брзометна топа калибра 75 мм, постављена у доњој тврђави под командом капетана 2. реда Б. П. Иљина. Обе батерије контролисале су стратешко ушће Саве у Дунав и остале у граду до јесени 1915. године⁸. У одбрани српске престонице учествовале су и француска и британска артиљеријска батерија. Немогуће је не поменути руске моторне чамце, на којима се вијорила српска застава и одреде минера под вођством Б. П. Иљина и Д. Д. Леванда. Документи нам омогућавају да закључимо да су

⁷ Вулф О. Р. *Австро – венгерская Дунайская флотилия в мировую войну 1914 – 1918*, Санкт-Петербург, 2004. с. 132.

⁸ *Иванович М. Ленинским курсом. Как русские защищали Белград от австрийских мониторов на Дунае // Родина, № 11, 2010, с. 130-131.*

руски минери и артиљерци, упркос малобројности, успели да пруже достојан отпор аустроугарским трупама. Сигнал за почетак Првог светског рата дали су мађарски бродови „Самош” (Szamos, 1892), „Темеш” (Temes, 1904) и „Бодрог” (Bodrog, 1904) отворивши ватру на Београд 29-30. јула 1914. године. Два од ова три посматрача су погођени кроз нишане руског наоружања.

Аустријски командант Дунавске флотиле у својим мемоарима описује потапање „Темеша”: 23. октобра код острва Грабовач посматрачки брод „Темеш” са заставом, који је обављао задатак уништавања понтонске опреме непријатеља, налетео је на мину око 2 сата и 45 минута. Експлозија је откинула десну кулу са основе, а ватра је захватила део потпалубног простора. Посада, која се налазила у левој и десној кули, као и испод палубе, на месту је погинула. Оклопна палуба је била тако заврнута, да су врата капетанског моста била скоро блокирана. Покушај да се брод одржи на површини није успео због активне ватре са српске стране. Преживела су 3 официра и 48 морнара, које је евакуисао патролни брод „В”. Губици посаде износили су 31 особу. После окупације Србије 1916. године, посматрачки брод је подигнут, поправљен и пуштен у рад 1917. године. По завршетку рата 1918-20. брод је био наведен у флоти Краљевине СХС под именом „Дрина” (Drina). Југославија је, у складу са међудржавним споразумима, посматрачки брод предала Румунији, која га је преименовала у „Адреал” (Adreal). Године 1944-50. брод, који је добио ново име „Бердјанск”, припао је СССР-у, који га је вратио Румунима, да би га они отписали 1955. године.

Крајем 1914. године пароброд „Самош” је оштећен и након поправке у Брчком враћен у зимску базу у Славонском Броду. У Мађарској је брод коришћен у цивилне сврхе од 1920. до 1962. године, а 1980-их година је продат Југославији у старо гвожђе. Трећег дана новембра 1914. пароброд „Андор”, који је био ангажован на деминирању подручја где је потонуо „Темеш”, претрпео је мању штету. Поред њега, аустријска Дунавска флотила изгубила је још три брода. Недалеко од Винче, 30. марта 1915. године „Београд” је налетео на руску мину, која је, под окриљем ноћи, требало да допреми војну опрему намењену Турцима на бугарску обалу Дунава. Брод је коначно докрајчила српска пољска артиљерија. Руска батерија која се налазила на Калемегданској тврђави погодила је 15. маја патролни чамац „С”, на коме је експлодирао резервоар за гориво. Три морнара

су погинула, а четири су повређена. И коначно, 22. септембра 1917. године, 14 км од Браилова, водећи посматрачки брод „Инн” (Inn) потонуо је услед судара са руском мином. Погинуо је начелник штаба Дунавске флотиле, који се налазио на броду. Успешним се могу назвати и акције руских противавионских минобацача под командом капетана М. С. Миклашевског. Батерија, наоружана топовима од 76 мм, налазила се у близини села Велика Каменица и бранила је луку Кладово и штаб Крајинског одреда, који се налазио у Петровом Селу. Артиљерци су 4. августа успеле да оборе авион који је пао на обалу Црне реке у близини њеног ушћа у Дунав. Септембар су обележила два успеха: 4. септембра је оборен још један авион који је пао на румунску обалу, а 8. септембра трећи, 10 км од града Турну Северина⁹.

По завршетку рата у Београду, на Новом гробљу, уз финансијску помоћ младе југословенске државе и уз живу подршку руске војне емиграције, постављен је највећи споменик руским војницима палим у Првом светском рату. У подножју овог споменика-крипте налазе се посмртни остаци руских официра, војника и морнара који су погинули у борбама за словенски Дунав.

Једном речју, до почетка 20. века Дунав је постао праг кроз који је руска војна сила увек ишла на Балкан. Стварна контрола над Дунавом након завршетка Првог светског рата, упркос међународном статусу речне артерије, на крају је припала трећој страни. Уз британску подршку, Румунија је окупирала руску провинцију Бесарабију, чиме је стављена тачка на руско бродарство на Дунаву. Истовремено, дошло је и до „добровољног” преноса акција аустријског бродарства у власништво енглеског акционарског друштва „Дунавско навигационо друштво” (Danube navigation company), основаног 1921. године. До 1924. енглески капитал је заузимао јаку позицију у свим осталим подунавским државама: у Чехословачкој, Југославији, Бугарској и Румунији. Касније, тридесетих година, Немачка је, корак по корак, поново морала економским средствима да врати Дунав под своју власт.¹⁰

Током Другог светског рата совјетски војници су поново морали да својом крвљу оросе обале Дунава. Међутим, прве подунавске

⁹ Csonkaréti K., Benczúr L., *Haditengerészek és folyamőrök a Dunán 1870-1945*, Zrínyi, 1991; Вулф О. Р. *Австро – венгерская Дунайская флотилия...* с. 12, 13, 19, 21, 24, 25, 81; Н. Ђокић, Р. Радовановић, Борбе на Сави и Дунаву 1914–1915. // *Весник Војног музеја* 36, 2009, с. 154-168.

¹⁰ Ristović M., *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa: 1940/41–1944/45: planovi o budućnosti i praksi*, Beograd, 1991.

земље нису постале тешко искушење за борце 3. украјинског фронта, који су већ имали дуг борбени пут за собом са преласком Дона, Северског Донца, Дњепра и Дњестра. Румунија и Бугарска, које су уживале извесну слободу у табору савезника Трећег рајха, пожуриле су да пређу на страну победника. Војни извештаји јединица и формација 3. украјинског фронта описивали су пролаз кроз територију Румуније и Бугарске као присилни марш. Током похода пешадија је исцрпљивана заморним ноћним маршевима, који су прекидани дневним сатима ради сређивања наоружања, објашњавајућим политичким разговорима, кратким одморима и убрзаним оброцима. Са совјетске стране у Београдској операцији од 28. септембра до 20. октобра 1944. године учествовало је око 300.000 људи (3. украјински фронт – 200.000 људи, јединице 2. украјинског фронта у северној Србији – 93.500 људи, Дунавска флотила – 6.500 људи)¹¹.

Према мемоарима начелника штаба Дунавске војне флотиле А. В. Свердловла, одлука о формирању Дунавске војне флотиле појавила се у априлу 1943. године, тј. још када су Тито и његов штаб били у Босни! Дунавска флотила је требало да „допринесе офанзивним операцијама... трупа које су отишле на Дњестар и требало је да крену ка Дунаву, а затим да учествују у ослобађању земаља које припадају његовом басену”. У јулу 1944. године бродови флотиле су већ били базирани у Одеси, Очакову и Херсону. Објединили су се у бригаду оклопних чамаца (22 оклопна чамца, 10 полуједрилица, 10 чамаца „ЗИС”) и 4. одвојену бригаду речних бродова (посматрачки брод „Железњаков”, 14 оклопних чамаца, 12 чамаца са минобацачима, 22 чамца са миноловцима, 15 полу-глисера). Поред тога, у саставу флотиле је био сектор обалске одбране, који је укључивао пет мобилних артиљеријских батерија (22 комада оруђа великог калибра) и одвојени противавионски артиљеријски дивизион (12 топова калибра 85 мм), 369. одвојени батаљон Морског корпуса, дивизион за димне завесе (4 чамца) и рејон службе надзора и везе.¹² Траке са натписом „Дунавска флотила”, које су се појавиле на капама совјетских морнара и морске пешадије у јулу 1944. године¹³, носиле су карактеристике стратешких планова совјетског Штаба. Почетком септембра 1944. године „водећи бродски извиђачи” (тј. извиђачки

¹¹ *Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование*, Москва, 2001, с.300.

¹² Свердлов А.В., *Воплощение замысла*, Москва, 1987. с. 90-91.

¹³ Коленко В.А., Братишки с “полундрой” в атаку идут. // *Рязанские ведомости*, 2004, 19 августа.

одред штаба) Дунавске флотиле, под командом искусног поморског диверзанта, старијег поручника В. А. Калганова („Браде”), извршили су извиђање српске обале Дунава у Источној Србији.¹⁴ После муњевите „добровољне промене спољнополитичке оријентације” Румуније и Бугарске, 17. ваздушна армија Радничко-сељачке Црвене армије, генерал-пуковника В. А. Судца, већ је дејствовала по метама и водила извидницу над територијама северозападне Грчке, Македоније и Источне Србије.¹⁵

До Прахова, где су Немци направили значајну препреку потапањем сопствених бродова, Дунавска флотила је напредовала готово несметано. Њено напредовање пратило је и напредовање обалама реке сектора обалске одбране и дела обалске флотиле. У Бугарској је флотила била припојена речним снагама Бугарске националне флоте (4 миноловца и командни брод), које су, истовремено, почеле да чисте канал доњег Дунава од мина. Убрзо су све речне снаге Румуније и Бугарске стављене под оперативну контролу команданта Дунавске флотиле.¹⁶

Борци Југоисточног војног округа први пут су 5. септембра наишли на совјетску извиђачку групу 75. стрелачког корпуса 2. украјинског фронта. Ови извиђачи су прешли Дунав и чак ушли у борбу са немачким гарнизонам дунавског града Кладова. Војници Југоисточног војног округа који су прешли у Румунију видели су 12. септембра 1944. године како гардијски минобацачи БМ-13 „Каћуша” активно гађају немачке положаје на српској страни Дунава са својих положаја на другој (румунској страни Београда)¹⁷. А 22. септембра 1944. године 75. стрелачки корпус 46. армије 2. украјинског фронта прешао је Дунав у рејону Турну Северин – Брза Паланка у Источној Србији¹⁸. Ова операција се одвијала са великим потешкоћама, део трупа 46. армије је чак био распршен у борби, али је убрзо освојен

¹⁴ Чхеидзе А. А., *Записки дунајског разведчика*, Москва, 1984, с. 69; Стрехнин Ю., *Отряд Бороды. Невыдуманные истории*, Чебоксары, 1969, с. 122

¹⁵ Судец В. А., *Авиация в боях за освобождение Югославии // Советские вооруженные силы в борьбе за освобождение народов Югославии*, Москва, 1960, с. 122; ЦАМО РФ (Центральный архив министерства обороны Российской федерации), ф. 17 ВА, д. 305 “Журнал боевых действий за сентябрь 1944”, л. 29-67.

¹⁶ Свердлов А. В., *Воплощение замысла...* с. 113.

¹⁷ Милуновић М., *Од немила до недрага*, Београд, 1992. с. 52-55; Пилетић В., *Судбина српског официра*, Крагујевац, 2002, с. 100-110.

¹⁸ Шлемин И. Т., *Войска 46-й армии в Борьбе за освобождение Югославии // Советские вооруженные силы в борьбе за освобождение народов Югославии*, Москва, 1960, с. 158; Толубко В. Ф., Барышев Н. И., *От Видина до Белграда. Историко-мемуарный очерк о боевых действиях советских танкистов в Белградской операции*, Москва, 1968. с. 92.

мостобран на десној страни Дунава. Ка њему су појуриле масе совјетских трупа 4. механизованог корпуса и 57. армије, уз подршку авијације 17. ваздушне армије и Дунавске флотиле.

Борбени пут совјетских трупа од искрцавања код Неготина до Београда довољно је детаљно реконструисан у совјетској и југословенској историографији.¹⁹ Дивизије Радничко-сељачке Црвене армије са савременим тешким наоружањем и борбеним искуством сломиле су немачки отпор у Србији и довеле немачко војно зачеље у стање хаоса, што је олакшало продор партизанских дивизија у Србију.

Потопивши бродове код Прахова, Немци су узводно задржали одред за покривање (7 посматрачких бродова, 4 артиљеријска брода, 6 оклопних чамаца, 5 минобацача, 7 десантних барки, 21 миноловачки чамац, 19 помоћних бродова), који су били слабо покривени противваздушном одбраном. Након што је извиђање Дунавске флотиле открило ове бродове, фронтоска авијација им је нанела масиван удар, разбијајући непријатељске снаге. Инжењерска служба флотиле касније је успела да организује подизање са дна неких од ових бродова, услед чега је још пет посматрачких бродова одмах ступило у службу совјетских бродова (пре тога је у саставу флотиле био само један брод овог типа). Изласком на Гвоздене капије, удаљеност Дунавске флотиле од црноморских база и њен значај су постали очигледни, услед чега је повучена из Црноморске флоте и директно потчињена Народном комесаријату Ратне морнарице, што је унапредило снабдевање и организационе способности. Након проласка Праховског бродског лавиринта, нови изазов је постало сужење Гвоздених капија, за чији пролазак је била потребна будност српских пилота, као и одлучна дејства десантних и јуришних бродова истурених јединица дивизије. Међутим, Немци овде нису приредили значајнија изненађења, а стратешки најтежа препрека средњег Дунава превазиђена је без посебних компликација. Прва активна употреба снага Дунавске флотиле било је ослобађање Смедерева. Ватра оклопних чамаца и десант другог дана битке, 74.1

¹⁹ Локтионов И. И., *Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне*, Москва, 1962; Толубко В.Ф., Барышев Н.И., *От Видина до Белграда. Историко-мемуарный очерк о боевых действиях советских танкистов в Белградской операции*, Москва, 1968; Шкодунович Н.Н., Трго Ф., *Белградская операция*, Москва, 1964; *Beogradska operacija: okrugli sto 18.10.1984.*, Beograd, 1985; *Beogradska operacija*, Beograd, 1989.

пешадијске дивизије могла је да заузме Смедерево, а убрзо потом и Гроцку. Пут за Београд је био отворен.²⁰

Београд је бранило око 30 хиљада немачких војника и официра, али су се неки од њих налазили на левој страни Саве и нису учествовали у бици. Трупе 4. механизованог корпуса генерала В. И. Жданова Радничко-сељачке Црвене армије и 1. армијске групације Народно-ослободилачке војске Југославије под командом генерала Петра Дапчевића дошли су до Београда са југоисточне стране брдовитих предграђа и 14. октобра су ступили у борбе на граничним деловима града. Касније су им се придружиле још четири стрељачке (пешадијске) дивизије 3. украјинског фронта и једна стрељачка дивизија из састава 2. украјинског фронта. Оклопни чамци Дунавске флотиле и 9. корпуса 17. ваздушне армије пружали су ватрену подршку совјетским и југословенским војницима²¹. Иако се највећи део борби за заузимање главног града Југославије водио на Обали, значајна је била и улога Дунава у овој бици. Извиђачка флотила заузела је позиције на стубовима минираног Панчевачког моста и помогла хидрографима да поставе светлосне маркере да укажу на привремени пловни пут између потопљених распона. Оклопни чамци провалили су у београдску поморску луку и отворили ватру на немачке положаје на Калемегдану. Након тога су се приближили Савском мосту и покривали дејства на мосту напредних совјетских јединица које су браниле мањи мостобран на насипу моста са стране Земуна. Ватра са свих страна која је долазила са оклопних чамаца уништила је покушај Немаца да изведу контранапад са групом пешадије коју су подржавали тенкови. Мост је био спашен. Истовремено, главне снаге Дунавске флотиле заобишле су Ратно острво и уз масовну ватру и демонстрацију намере да искрцају трупе, приморале Немце да напусте своје положаје на острву.²²

Најмање проучен период војних дејстава Црвене армије на територији Југославије је онај који је почео након што су Немци напустили престони Београд, прешавши реку Саву, а Радничко-сељачка Црвена армија је потиснула Немце са обала Саве и заузела први погранични град НДХ Земун, створивши одбрамбену линију под правим углом на Дунаву. Реч је о дешавањима у периоду између Београдске и Будимпештанске операције Црвене армије – преласку

²⁰ Свердлов А.В., *Воплощение замысла...* с.115-116.

²¹ *Beogradska operacija*, Beograd, 1989, s. 263.

²² Свердлов А.В., *Воплощение замысла...* с.117.

преко Дунава при изласку из Србије, који је назван „Батинска битка” и десантним операцијама које су је пратиле. Учесници ових операција сматрали су их најтежим биткама у којима су учествовали совјетски војници на територији Југославије²³. Штавише, Батинска битка је генерално била највећа битка Другог светског рата у Југославији. Батинска битка се упадљиво разликовала од просечне активности Црвене армије током Београдске операције, у којој је, уз ширину борбеног фронта у распону 400-620 км, просечна дневна офанзивна стопа износила 8-9 км.²⁴

Након што је Београд 20. октобра ослобођен од Немаца, а Комунистичка партија Југославије се почела прилагођавати улози званичне владајуће партије, јединице Црвене армије наставиле су поход на запад до последњих непријатељских престоница – Будимпеште, Беча и Берлина. Пошто је пут уз десну страну Дунава био блокиран слојевитом одбрамбеном линијом и додатно допуњен карактеристикама терена²⁵, јединице 3. украјинског фронта морале су да пређу преко Дунава у Војводину (северну Србију). Одлучено је да се противничка одбрамбена линија заобиђе на левој страни Дунава, а затим поново пређе преко њега и тако пређе преко територије НДХ, одакле се отварао директан пут ка западној Мађарској и Аустрији.

Извиђачка група морске пешадије Дунавске флотиле под командом искусног диверзанта Виктора Калганова, званог „Брада”, ушла је 22. октобра 1944. године у Нови Сад, одакле су у то време већ излазиле последње немачке јединице. Ослобођење Новог Сада пластично је описао начелник штаба Дунавске флотиле А. Свердлов: „Неочекивано, са лакоћом смо заузели мали дунавски град Нови Сад. Ту је искрцан мали извиђачки десант – осам морских пешадинаца и пет југословенских добровољаца под командом старијег поручника В. А. Калганова. Заједно са извиђачима био је и службеник нашег штаба, капетан-поручник Г. К. Чепижни. Након сагледавања ситуације, извиђачи су се уверили да овде има мало нациста и стационарирали су се углавном у луци. Одлучено је да се крене у напад. Одважан напад запрепастио је непријатеља. Преживели нацисти су појурили на чамце и побегли. Остављајући своје југословенске пријатеље да чувају барже са војном опремом коју је непријатељ напустио, морски

²³ Слущкий Б. Записки о войне // *О других и о себе*. Москва, 2005. с.79; Скоморохов Н.М., *Боем живет истребитель*, Москва, 1975, с. 219-220.

²⁴ *Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование*, Москва, 2001. с.300, 302.

²⁵ *Srbi u ratnom dnevniku Vermahta*, prer. Živković N. Beograd, 2003, S. 144-146.

пешадинци су ушли у град. Калганов и Чепижни су разговарали са гомилом грађана и саопштили им: град је слободан, нацисти се више неће враћати.”²⁶ Након тога је власт у граду прешла у руке Новосадског партизанског одреда, а сутрадан су у град ушле редовне јединице Седме војвођанске ударне бригаде Народно-ослободилачке војске Југославије: „Да би проучили стање у Новом Саду и услове за пребацивање бригаде преко Дунава, помоћник комесара бригаде Душан Секић Шаца и извиђач Главног штаба Војводине Радован Новић Цига кренули су са групом бораца ка Новом Саду. По изласку са пристаништа ујутро 24. октобра, изненада су се нашли окружени ликујућим и одушевљеним становницима Новог Сада. Ставивши их у фијакер окићен цвећем, Новосађани су их пратили кличући о слободи и нашој победи. Црвене заставе су се вијориле на све стране, кретале су се поворке грађана. У центру града су се састали са члановима штаба Новосадског партизанског одреда, који су дан раније ушли у напуштени Нови Сад.”²⁷ Међутим, напредовање Црвене армије и савезничке НОВЈ ка Срему и Бачкој је заустављено, пошто су Немци повукли своје трупе из источног дела Југославије, али су се активно одупирали напредовању совјетских и југословенских снага унутар граница НДХ.²⁸ Пробој овог отпора ни совјетска команда није оценила као преко потребан.

Дунав је поново блокирао пут трупама Црвене армије напуштајући Србију. Овога пута било је много теже прећи преко њега. Немци су добро припремили своју линију одбране, покушавајући да искористе широк средњи ток Дунава као непремостиву водену препреку. У позадини Немаца овога пута није било могућности да се ослоне на масовни покрет отпора. Локално становништво више није било пријатељски расположено према Русима као у Бугарској и Србији.²⁹

Колико су кржаве и тешке биле борбе за прелазак Дунава на садашњој граници Србије и Хрватске, сведочи и број одликованих „највећим степеном одликовања... за личне... заслуге пред Совјетском државом, повезане са остварењем херојског подвига” – звање Хероја СССР-а³⁰. Укупно 66 совјетских војника добило је звање Хероја СССР-а за учешће у биткама на територији Југославије током Другог

²⁶ Свердлов А.В., *Воплощение замысла...*119.

²⁷ Божић Н., *Седма Војвођанска НОУ бригада*, Београд, 1984, стр.228.

²⁸ *Srbi u ratnom dnevniku Vermahta...* 2003, s. 144-146.

²⁹ ЦАМО РФ, ф. 233 сд, д.35, л.283; д.34, л. 162-165.

³⁰ *Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь. Т.2.* Москва, 1988.

светског рата. За јунаштво у операцијама преласка Дунава у рејону Вуковара 7 војника Црвене армије и Црвене морнарице добило је звање Хероја СССР-а, за прелазак Дунава наспрам војвођанског града Апатина – 11, а за прелазак Дунава у околини села Батине – 19 (!) људи. Поред тога, још 2 особе су добиле златну звезду Хероја за подвиге у биткама за проширење мостобрана који су заузеле совјетске трупе након успешног искрцавања у рејону села Батина и насупротив града Апатина.

Уочи Батинске битке, совјетска армија је померила трупе дуж линије фронта: 2. украјински фронт је отишао на север, на територију савремене Мађарске, између река Дунава и Тисе. На њихово место у Војводини дошле су трупе 3. украјинског фронта, које је требало да наставе офанзиву ка северозападу – дуж хрватско-мађарске границе у правцу аустријске престонице. Истовремено, обустављена је офанзива Црвене армије на територију Србије и НДХ, захваљујући чему су Немци и њима лојалне снаге локалних колаборациониста држале већи део НДХ до средине априла 1945. године и пружале отпор на територији Хрватске и Словеније све до 15. маја 1945. године.

Команда 3. украјинског фронта одлучила је да пређе Дунав на подручју Вуковара, Апатина и Батине. Истовремено, планирано је да се главни удар нанесе у атару села Батина, које се налази на десној (хрватској) страни Дунава у подножју Беломанастирске греде, која се уздиже изнад равничарских предела са нагнутом левом страном. Немци су Батину претворили у моћно утврђено подручје са неколико линија одбрамбених положаја. На самој обали реке била је широка мрежа ровова, митраљеских гнезда и артиљеријских положаја за пољску артиљерију. Бодљикава жица, минска поља и друга инжињерска оруђа коришћена су за јачање обалског одбрамбеног појаса. На падинама Беломанастирске греде изнад села Батина пролазила је друга линија одбране, а трећа је ишла гребеном Беломанастирске греде. Кључни чворови одбране били су опремљени ватрени положаји у зони доминантних висина (169, 205, 206 и 209) и на железничкој станици Батина. Дунав у батинском рејону има ширину од око 500 метара, а додатни проблем при преласку је била не само неравнина леве (српске) стране, већ и њена мочварна природа, што је знатно смањило проходност трупа. Због обилних јесењих киша, кретање запрега и опреме ван јединственог пута који води од најближег транспортног чворишта у

сомборско-безданском региону било је готово немогуће. А овај пут је био у зони директне видљивости (и гранатирања) за непријатељске батерије које су се налазиле на падинама Беломанастирске греде, због чега је безбедно кретање овим путем било могуће само ноћу³¹.

Зашто је онда одлучено да се главни удар нанесе у батинском крају? Прво, Немцима је била очигледна непробојност батинских положаја, који нису очекивали да ће искрцавање на подручју овог хрватског села бити од примарног значаја. Друго, совјетски обавештајци нису могли да не знају да је управо у рејону села Батина пролазила граница одговорности армијске групе Југ (под командом Врховне команде Вермахта – ОКВ) и команде Југоистока (под руководством Врховне команде Копнене војске – ОКН). Ова чињеница је морала да успори прилив резерви у ово насеље. Коначно, треће, иза релативно уске Беломанастирске греде, излаз се отвара на широку равницу, која се протеже до језера Балатон.

Са немачке стране дивизија Бранденбург, 13. СС дивизија „Ханцар“, 31. СС дивизија, 1. брдска дивизија, 118. јагдска дивизија, дивизијска група „Штефан“ (остаци пука „Тврђава Београд“), јединице 44. дивизије. „Hoch und Deumeister“, 71. јагдска дивизија, 117. јагдска дивизија, 164. пешадијска дивизија, остаци 92. моторизоване бригаде и низ малих немачких, мађарских и хрватских јединица хитно пребачених у помоћ са територије Мађарске, Хрватске, па чак и Италије, пошто је немачка пажња према мостобрану у рејону Батине порасла. Укупно је са немачке стране учествовало око 60.000 војника и око 200 топова и минобацача. На совјетској страни у борбама је учествовала иста 57. армија, која је ослобађала Србију, уз подршку авијације 17. ваздушне армије. У борбама је учествовало 5 пешадијских дивизија (19., 74., 113., 233., 236.), 3 гардијске дивизије (20. и 73. пешадијска 10. ваздушно-десантна), 32. гардијска механизована бригада и још неколико артиљеријских минобацачких, гардијских минобацачких и инжењерских јединица, чиме су појачане трупе које су се спремале за прелаз. У борбама су учествовали и делови НОВЈ – 7., 12. и 51. војвођанске бригаде, формиране из партизанских јединица, појачане услед убрзане мобилизације и наоружане совјетским оружјем. Тако је у операцији преласка преко Дунава и проширења мостобрана било укључено око 90.000 совјетских и југословенских војника и око 1.200 топова и минобацача³². Офанзиву је предводио

³¹ ЦАМО РФ, ф. 57 А, д.406 л. 1-56.

³² ЦАМО РФ, ф. 57 А, д.349 л. 394-398, д.406 л. 1-56.; Božić N. Batinska bitka. Novi Sad, 1990.

командант 57. армије генерал-потпуковник Михаил Николајевич Шарохин. Овај релативно млад (46-огодишњи) дипломац Академије Генералштаба СССР-а већ је имао богато искуство у преласку преко река и организовао је прелазак преко Дњепра, Буга, Дњестра и Дунава. Касније је управо „за вешту организацију, прецизну контролу војних трупа приликом преласка преко река... обезбеђивање заузимања и задржавања мостобрана” генерал-поручнику Михаилу Николајевичу Шарохину додељена титула Хероја СССР-а³³.

Први покушај преласка преко Дунава у батинском крају предузет је облачне ноћи 8. новембра 1944. године. У дрвеним веслачким чамцима, у којима је било 12 људи са оружјем, овај покушај је извршила 1. чета 703. пука 223. стрељачке дивизије. Немци су ово рано открили и артиљеријском ватром уништили чамце и трупе на сред реке. После извесног времена, исти покушај предузела је и 2. чета 703. пука, која је успела да се искрца на супротну обалу Дунава, али је у краткотрајном ватреном контакту и ова чета уништена од стране непријатеља. Следеће ноћи 3. чета 703. пука прешла је на другу страну Дунава и успела је да се задржи на мостобрану³⁴. Немачка команда је, осетивши претњу стабилности целог фронта, покушала да елиминише мостобран у рејону Батине, користећи не само оклопна возила, већ и авијацију, која је у Београдској операцији коришћена изузетно ограничено³⁵. Занимљиво је да су раме уз раме са Немцима, Мађарима и Хрватима „бранили Европу” од „источних хорди” и бораца посебног татарског батаљона, од којих је петоро заробљено³⁶.

Док су трајале борбе за Батински мостобран (7-20. новембра 1944. године), извршено је још неколико десаната у суседним областима. Мали мостобран је на десној обали Дунава наспрам српског града Апатина заузела 74. пешадијска дивизија. У пробој су уврштене и јединице НОВЈ.³⁷ Коначно, 23. новембра, упркос непрестаним контранападима Немаца, батински и апатински мостобран су проширени и повезани. Ту су биле концентрисане

³³ *Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь. Т.2*, Москва, 1988.

³⁴ ЦАМО РФ, ф. 233 сд, д.33, л.168-179.

³⁵ ЦАМО РФ, ф. 233 сд, д.37, л. 201; ф. 17 ВА, д. 250, л. 2-29, д. 309, л. 1-117; Božić N. *Batinska bitka*. Novi Sad, 1990.

³⁶ ЦАМО РФ, ф. 233 сд, д.37, л. 201; Pencz R., *For the Homeland! The History of the 31st Waffen-SS Volunteer Grenadier Division. Danubian-Swabian Grenadiers on the Danube and in Silesia Helion & Company*, Solihull 2002.

³⁷ Božić N., *Batinska bitka*, Novi Sad, 1990.

трупe 75. и 64. стрељачког корпуса.³⁸ Тако је постало могуће развити офанзиву на правцу Кнежеви Виногради – Бели Манастир, након чијег заузимања је Црвена армија ушла у оперативни простор.

Ипак, Дунав је дуго остао блокиран, пошто су немачке и хрватске јединице несебично браниле град, а артиљеријске батерије стационаране у граду спречавале су узводно уздизање бродова Дунавске флотиле.³⁹ Стога су 8. децембра 1944. године морски пешадинци из 315. батаљона, артиљерци 1. гардијског утврђеног рејона и војници 5. војвођанске бригаде НОВЈ покушали, уз подршку оклопних чамаца Дунавске флотиле, да заузму Вуковар као резултат неочекиване десантне операције. Међутим, десант није успео. Непријатељ је већ концентрисао оклопна возила и артиљерију у подручју града, и стога је могао брзо да блокира место искрцавања, а затим да почне да га чисти. Трупe 52. пешадијске дивизије нису успеле да се пробију да помогну десанту низ долину Дунава.⁴⁰ Преживели падобранци морали су да буду евакуисани под окриљем ватре из оклопних чамаца.

Вуковарски мостобран (83 километра тока Дунава) остао је у саставу НДХ до априла 1945. године блокирајући средњи ток Дунава све до тренутка када је НОВЈ успела, по цену максималног напора и уз подршку совјетске војске, да спроводе тзв. „пробој Сремског фронта”. Бродови Дунавске флотиле могли су се кретати Дунавом користећи мрежу канала Тисе. Нису учествовали у преласку преко Дунава у безданско-батинској области. Канали су били бројни, али плитки, закрчени потопљеним бродовима и машинама и блокирани мрежом мостова који су морали да се демонтирају. На неким местима дубина канала је била мања од 80 центиметара. „Речни крузери” – посматрачки бродови, овде нису могли да прођу. Али 19 „речних тенкова” – оклопних чамаца, 2 полуглисера и миноловца морали су да се вуку конопцима, снагама команди и локалних сељака. Ова група бродова је од 17. до 27. новембра „одвучена” мрежом војвођанских канала до најсевернијег југословенског села на Дунаву застрашујућег назива Бездан.⁴¹

У Герјенском десанту учествовали су чамци Дунавске флотиле, који су мрежом канала Тисе стигли до Дунава са територије северне

³⁸ Шарохин М.Н., Петрухин В. С., *Путь к Балатону*, Москва, 1966.

³⁹ Локтионов И. И., *Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне*, Москва, 1962

⁴⁰ ЦАМО РФ, ф. 52 сд, д.10, л. 166-214.

⁴¹ Свердлов А.В., *Воплощение замысла...* с.130.

Србије до јужне Војводине, чиме су отпочели учешће у почетној фази Будимпештанске операције. Задатак је поново био да се непријатељска позадина натера на десну обалу Дунава како би се помогло трупамa 3. украјинског фронта да наставе офанзиву, која је наишла на упорни отпор непријатеља, са мостобрана заузетог након Батинске битке. Касно увече 30. новембра 1944. године десантни одред од четири стотине људи, под окриљем мрака, распоређених на 6 оклопних чамаца кренуо је са пристаништа у граду Баја уз леву обалу при малим обртајима мотора. У трочасовној ноћној борби Герјен је освојен. Током 1. децембра додатне снаге су пребачене на мостобран, што је помогло да се коначно учврсти на заузетим линијама. Немци су се уплашили опкољавања и почели су да се повлаче из града. До краја истог дана, јединице војске које су успеле да се пробију, кренуле су у помоћ десантним и појачаним јединицама. Тиме је завршено опкољавање око будимпештанске непријатељске групације.⁴² Касније је совјетска Дунавска флотила учествовала у борбеним дејствима на територији Мађарске и Аустрије, учествујући у заузимању престоница ове две државе.⁴³ Успешне акције совјетске Дунавске флотиле на Дунаву постале су део укупних напора СССР-а, услед чега су доњи и средњи ток Дунава крајем Другог светског рата завршили у зони совјетског утицаја.

Превела с руског Дајана Лазаревић

⁴² Вьюненко Н. Особенности боевого применения Дунайской военной флотилии в 1944 году. // *Военно-исторический журнал*, 1977, № 9, с. 105.

⁴³ Вьюненко Н.П., *Военные флотилии в Великой Отечественной войне*, Москва, 1957.

Алексей Тимофеев

*Философский факультет Белградского университета /
Институт новейшей истории Сербии.*

РУССКИЕ ВОЕННЫЕ УСИЛИЯ НА СРЕДНЕМ ДУНАЕ В ПЕРИОД МИРОВЫХ ВОЙН.

Резюме

В статье поднимается ряд исторических вопросов, среди которых главный вопрос связан с усилиями русской армии на Среднем Дунае. Сосредоточим наше внимание на той части Дуная, которая протекала по территории Югославии от Неготина до Батины.

Ключевые слова: Югославия, Дунай, Россия, Сербия, русская армия, мировые войны.
